

PREDLOG IZVJEŠTAJA
o aktivnostima na izradi Nacionalnog plana
razvoja mreža za širokopojasni pristup internetu

Podgorica, decembar 2021. godine

Pozadina procesa

Neophodnost unaprjeđenja digitalne infrastrukture u regionu Zapadnog Balkana konstatovana je i podržana na Samitu lidera EU i zemalja regiona održanom u Trstu, u junu 2017. godine. U decembru iste godine, na sastanku Grupe finansijera projekata Zapadnobalkanskog investicionog okvira¹ (u daljem tekstu: ZIO), kao ključnog instrumenta kojim Evropska komisija kroz sufinansiranje prioriternih nacionalnih i regionalnih investicionih projekata jača saradnju država regiona sa međunarodnim finansijskim institucijama i državama članicama Evropske unije, sektor *Digitalna infrastruktura* uključen je kao nova oblast u okvir finansiranja.

Upravni odbor ZIO je na sastanku održanom u decembru 2018. godine donio odluku o raspisivanju XXI poziva za dostavljanje projektnih predloga za finansiranje tehničke podrške u pripremi projektne dokumentacije. Pored saobraćaja, zaštite životne sredine i energetike, prvi put je u okviru ovog poziva, objavljen i poziv za prijedloge projekata iz oblasti digitalne infrastrukture.

Počev od XXI poziva za tehničku podršku u pripremi projekata, jedan od uslova za dobijanje podrške za projekte, jeste postojanje nacionalne sektorske liste prioriternih projekata iz predmetne oblasti. Shodno tome, u novembru 2018. godine, Nacionalna investiciona komisija (NIK) dala je saglasnost da se u okviru Jedinstvene liste prioriternih infrastrukturnih projekata formira sektor „Digitalna infrastruktura“. Nekadašnja Ministarstvo javne uprave i Ministarstvo ekonomije su već u decembru iste godine identifikovali sektorske projekte i dostavili Sekretarijatu za razvojne projekte prijedlog Sektorske jedinstvene liste projekata iz oblasti digitalne infrastrukture. Nakon što je Nacionalna investiciona komisija usvojila prijedlog Sekretarijata za razvojne projekte, inovirana Jedinstvena lista prioriternih infrastrukturnih projekata (dopunjena projektima iz oblasti digitalne infrastrukture) usvojena je od strane Vlade Crne Gore na sjednici održanoj 17. januara 2019. godine. Jedan od uvrštenih projekata bio je i „*Razvoj infrastrukture za širokopojasni pristup internetu*“.

Tadašnje Ministarstvo ekonomije je u januaru i februaru 2019. godine, uz podršku Kancelarije nacionalnog IPA koordinatora, pripremi aplikaciju za dodjelu grantu za tehničku pomoć u pripremi projekta „*Razvoj infrastrukture za širokopojasni pristup internetu*“.

Nakon prihvatanja aplikacije od strane Upravnog odobra ZIO, u septembru i oktobru 2019. godine održani su inicijalni sastanci predstavnika Ministarstva ekonomije, Kancelarije nacionalnog IPA koordinatora i Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost (EKIP) sa predstavnicima ZIO, EU delegacije u Crne Gori, EBRD (kao međunarodne finansijske institucije koja podržava projekat), IFICO (Kordinacione kancelarije za međunarodne finansijske institucije) i IPF8 projektnog

¹ Western Balcan Investment Framework (WBIF)

tima, a na kojima je razgovarano o sljedećim koracima u procesu, i to: pripremi, definisanju i odobravanju Projektnog zadatka od strane Ministarstva ekonomije, EBRD i ZIO sekretarijata (predviđeno da se završi do kraja 2019. godine, nakon čega se grant smatra i zvanično dodijeljenim ZIO sekretarijatu na realizaciju), formiranju ekspertske i lokalnog tima, izradi kalendara i hodograma aktivnosti, kao i logističkim pripremama za boravak i rad eksperata.

Razvoj digitalne infrastrukture na Zapadnom Balkanu je fokus ekonomskog investicionog plana Evropske unije za region. Stoga je EU, u saradnji sa Evropskom investicionom bankom (EIB), finansirala projekat unapređenja razvoja širokopojasne infrastrukture u Crnoj Gori, vrijedan 550.000 eura, sa ciljem poboljšanja pokrivenosti teritorije fiksnom širokopojasnom infrastrukturom.

Naime, na 20. sastanku Upravnog odbora ZIO, održanom u junu 2019.godine u organizaciji Evropske komisije i Saveznog ministarstva finansija Njemačke, odobrena su samo dva projekta iz novoformiranog sektora Digitalna infrastruktura, i to: projekti kandidovani od strane Crne Gore i Sjeverne Makedonije. Crnoj Gori je odobren grant grant WB21-MNE-DII-01 *Studija izvodljivosti i analiza troškova i koristi za razvoj regionalne širokopojasne infrastrukture u Crnoj Gori*² u traženom iznosu od 550.000 €.

Opis projekta

Projekat obuhvata aktivnosti na obezbeđivanju izgradnje adekvatne infrastrukture za brz i bezbjedan internet svim domaćinstvima, preduzećima, obrazovnim i zdravstvenim ustanovama u cilju podrške digitalnoj transformaciji društva i privrede. U okviru projekta izvršena je procjena trenutnog stanja u Crnoj Gori i planovi telekomunikacionih operatora za postavljanje infrastrukture.

Kao jedan od ključnih preduslova ovog projekta, jeste proces mapiranja postojeće elektronske komunikacione infrastrukture i mreža na cijeloj teritoriji Crne Gore. Na osnovu sprovedenog procesa mapiranja identifikovane su, tzv. „bijeće zone“ (zone u kojima ne postoji pokrivenost NGN – Next Generation Network širokopojasnom mrežom ili je planirana za rad u sljedeće tri godine), tzv. „sive zone“ (zone u kojima je samo jedna NGN širokopojasna mreža operativna ili planirana za rad u sljedeće tri godine) i „crne zone“ (ako postoje ili planiraju barem dvije NGN širokopojasne mreže u sljedeće tri godine). U okviru projekta, kao posebna aktivnost, izvršeno je ispitivanje potencijala tržišta da eliminiše postojeći infrastrukturni jaz u ovim zonama. Za područja u kojima se ne identifikuje postojanje komercijalnog interesa za investiranje od strane učesnika na tržištu, planom su predložene mjere i aktivnosti u pravcu podsticanja razvoja mreža.

² Feasibility Study and Cost-Benefit Analysis for Regional Broadband Infrastructure Development in Montenegro

Rezultati projekta, koji predstavljaju osnovu za kasniju izradu Nacionalnog plana razvoja mreža za širokopojasni pristup internetu, su:

- Detaljna procjena/skrining postojeće IKT situacije u sve 24 JLS, uključujući sve obrazovne i zdravstvene ustanove, javne ustanove i pristup domaćinstava širokopojasnoj infrastrukturi;
- Klasifikacija naselja u crne, sive ili bijele zone u smislu postojeće i planirane IKT infrastrukture i tržišne konkurencije na osnovu gore navedene detaljne procjene/skrininga i konsultacija sa relevantnim operaterima;
- Procjena potražnje (potencijalni kupci), moguće stope preuzimanja i procjena cijena;
- Definisane odgovarajućih arhitektura i tehničkih opcija, uključujući tehnološke opcije za konačno postizanje ciljeva EU Agende o Gigabitnom društvu;
- Definisane razvojnih faza i odgovarajućih (srednjih) ciljeva;
- Procjena troškova barem za željeno rješenje za postizanje ciljeva Digitalne agende EU 2025 za svaku oblast i na nacionalnom nivou;
- Procjena regionalnog nedovoljnog ulaganja zbog tržišnog neuspjeha i potrebnih subvencija;
- Preporuka odgovarajućih modela ulaganja/subvencioniranja za svaku zonu kao i na državnom nivou;
- Organizaciona struktura potrebna za podršku uvođenja širokopojasnog pristupa u zemlji;
- Regulatorni i pravni okvir za uvođenje širokopojasnog pristupa u zemlji i ažuriranje Nacionalnog plana širokopojasnog pristupa, koji služi kao mapa puta za implementaciju širokopojasnog pristupa u cijeloj državi;
- Analiza troškova i koristi (CBA) za regione (identifikovane zone) i na državnom nivou i predloženih modela (sa stanovišta privatnog investitora i države);
- Procjena perioda povrata ulaganja (ROI) za svaku bijelu zonu i na nacionalnom nivou na osnovu preporučenih modela;
- Procjena usklađenosti predloženih modela sa nacionalnim i EU politikama u oblastima državne pomoći, zaštite konkurencije i javno-privatnog partnerstva.

U EU postoje različiti modeli učešća države u finansiranju projekata vezanih za ispunjavanje cilja Digitalne agende, tj. 100%-nog pokrivanja stanovištva širokopojasnim pristupom internetu, na primjer obezbjeđujući subvencije kao što je: oslobađanje od komunalnih taksi i naknada, poreske subvencije, subvencije po realizovanom priključku ili učestvovanjem u JPP šemama kao što je BOT (Build-Operate-Transfer) model, BOOT (Build-Own-Operate-Transfer) model, itd. Planom će se identifikovati i preporučiti optimalni modeli učešća države u izgradnji mreža u

ovim područjima.

Postojeća optička infrastruktura koja je u vlasništvu države će predstavljati značajnu komponentu u realizaciji ovog projekta. Upravo u različitim modelima javno-privatnog partnerstva, postojeća optička infrastruktura koja je u vlasništvu države veoma je značajna, budući da (zajedno sa obezbjeđivanjem potrebnih dozvola i prava službenosti) može predstavljati vid učešća države u eventualnim budućim partnerstvima sa privatnim sektorom.

Krajnji cilj projekta je dalji razvoj elektronskih komunikacionih mreža (sa posebnim naglaskom na razvoj mreža novih generacija) i omogućavanje pristupa internetu velikim brzinama cjelokupnom stanovništvu i svim privrednim subjektima u Crnoj Gori, u skladu sa nacionalnim i evropskim strateškim dokumentima. Na ovaj način obezbijedio bi se univerzalni pristup digitalnim robama i uslugama, iskorišćavanje potencijala digitalne ekonomije, kao i korišćenje servisa e-uprave od strane svih građana i privrednih subjekata, čime bi se stvorili uslovi za jačanje konkurentnosti društva u cjelini.

Predloženi scenariji

U prvoj fazi projekta, bilo je predviđeno da se izvrši analiza trenutnog stanja na osnovu kompletiranog procesa mapiranja infrastrukture i organizovanje sastanaka sa operatorima i zainteresovanih strana, analizira tržište kako na strani ponude tako i potražnje, izradi Studija izvodljivosti i isplativosti i analiza troškova i koristi, izgradi infrastruktura u bijelim zonama u kojima trenutno ne postoje mreže za širokopojasni pristup internetu, pripremi konceptualni tehnički dizajn, kao i preporuka tipa infrastrukture i različitih poslovnih i investicionih modela koji mogu biti iskorišćeni za realizaciju ovog projekta.

Provjera (skrining) infrastrukture pokazala je da je većina operatora prisutna u velikim gradovima i nekim odabranim naseljima, uglavnom zbog činjenice da se ova naselja nalaze u turističkim zonama ili u blizini gradova, odnosno komercijalno su održiva područja. Budući investicioni planovi ovih operatora nijesu toliko obećavajući za dodatna ulaganja u ruralnim područjima, jer operatori ulažu samo u komercijalno održiva područja (u urbanim područjima sa velikom gustinom domaćinstava).

Glavni način prikupljanja određenih podataka odvijao se putem upitnika, koji je poslat svim operaterima. Na osnovu rezultata upitnika, konstatovano je da je ostalo nepokriveno više od 800 naselja sa više od 62.000 stanovnika kojima je potreban pristup modernim tehnologijama i poboljšanim brzinama. Takođe, prema rezultatima navedenog upitnika, može se reći da u pojedinim oblastima od strane operatera ne planiraju nove investicije.

Navedenim projektom predložena su četiri moguća scenarija u dijelu pokrivenosti i finansiranja.

Prvi scenario tiče se mreža koje će nuditi VHC (Very High Capacity) internet usluge svim bijelim i sivim zonama koja imaju barem jedan objekat koji je okarakterisan kao socio-ekonomski pokretač (zdravstvena, obrazovna ili institucija javne uprave).

Drugi scenario tiče se mreža koje će nuditi VHC internet usluge odabranim bijelim i sivim zonama koja imaju barem jedan objekat koji je okarakterisan kao socio-ekonomski pokretač (zdravstvena, obrazovna ili institucija javne uprave).

Treći scenario tiče se mreža koje će nuditi VHC internet usluge za sve bijele zone.

Četvrti scenario tiče se mreža koje će nuditi VHC internet usluge bijelim zonama koja imaju barem jedan objekat koji je okarakterisan kao socio-ekonomski pokretač (zdravstvena, obrazovna ili institucija javne uprave).

Projektom su predviđene dvije vrste troškova, i to, CAPEX (kapitalni) troškovi koji su vezani za postavljanje mreže i OPEX (operativni) troškovi koji se odnose na rad i održavanje (uključujući i zamjenu u slučaju potrebe) za svaki scenario.

S tim u vezi, procjene troškova za navedene scenarije su sljedeće:

Scenario 1: €142.68 milliona – CAPEX: €80.16 million / OPEX: €62.52 milliona;

Scenario 2: €100.52 milliona - CAPEX: €56.05 million / OPEX: €44.47 milliona;

Scenario 3: €123.37 milliona - CAPEX: €69.82 million / OPEX: €53.54 milliona;

Scenario 4: €80.38 milliona - CAPEX: €45.27 million / OPEX: €35.11 milliona.

Predloženi scenariji finansiranja su sledeći:

Scenario 0: 100% iz javnog sektora (vlasnik) i 0% iz privatnog sektora (operator).

Scenario 1: 95% iz javnog sektora (vlasnik) i 5% iz privatnog sektora (operator).

Scenario 2: 90% iz javnog sektora (vlasnik) i 10% iz privatnog sektora (operator).

Scenario 3: 80% iz javnog sektora (vlasnik) i 20% iz privatnog sektora (operator).

Zajam EBRD -a će pokriti većinu potreba za finansiranjem CAPEX –a bez PDV –a i očekuje se da će imati kamatnu stopu od 1% i potencijalni grejs period do tri (3) godine.

Što se tiče privatnog sektora, predložena su dva oblika finansiranja:

- Privatni kapital: Učešće privatnog kapitala procenjuje se od 0% do 10% ulaganja u prvih pet godina i iznosa PDV –a koji nije pokriven od javnih izvora finansiranja. U narednih 15 godina se očekuje da će privatni kapital pokriti sav potreban iznos za investicije (troškovi zamene) i OPEX troškove plus PDV
- Privatni zajam: Učešće privatnog kredita od crnogorskih banaka za ovaj projekat velika je mogućnost da se ostvari i procenjuje se od 0% do 10% CAPEX –a za prvih pet godina. Očekuje se da će ovaj investicioni kredit imati kamatnu stopu od 2% i potencijalni grejs period od godinu dana. Isplata zajma će biti postepena i frontalna kako bi se pokrili mogući problemi sa novčanim tokovima.

Uzimajući u obzir činjenicu da postojeći operatori nijesu zainteresovani za ulaganja na identifikovanim područjima predstavljenim kroz četiri predložena scenarija, kao i to da obezbeđivanje adekvatne infrastrukture za brz i bezbjedan pristup Internetu svim domaćinstvima, privrednim subjektima, obrazovnim ustanovama i zdravstvenim ustanovama predstavlja snažan socio-ekonomski pokretač, uz podršku Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost, kao najisplativiji model u smislu procenta pokrivenosti, izabran je scenario broj dva za dalju razradu Analize troškova i koristi (CBA).

Prednje iz razloga jer je, istorijski gledano, razvoj širokopojasnog pristupa bio povezan sa ekonomskim rastom, poslovnim mogućnostima i otvaranjem novih radnih mjesta, što je uticalo i na lokalne ekonomije i na ruralna područja. Uopšteno govoreći, širokopojasni pristup je povezan sa socio-ekonomskim uticajima, kao što su:

- povećana efikasnost u preduzećima i javnim organizacijama koje se nalaze u oblastima sa ograničenom ili nikakvom pokrivenošću širokopojasnom mrežom;
- pojava novih mogućnosti u pogledu zapošljavanja mladih i samozapošljavanja;
- rad na daljinu koji može dovesti do decentralizovanog radnog okruženja koje poboljšava produktivnost;
- poboljšane digitalne veštine i više mogućnosti u pogledu pristupa obrazovnim uslugama;
- poboljšan kvalitet života u ruralnim područjima, sa više mogućnosti za zabavu i poboljšane komunikacije.

Iako je takav pristup opravdan pozitivnim efektima investicija u širokopojasnu mrežu, sam uticaj je često složen, dinamičan i sa implikacijama koje mogu biti suprotne očekivanjima. Štaviše, teško je kvantifikovati procjenu gore pomenutog uticaja.

Takođe, treba napomenuti da važan aspekt ovog projekta ogleda se u obezbjeđenju dostupnost usluga e-uprave svim građanima i preduzećima u državi, i ujedno predstavlja snažnu podršku procesu digitalne transformacije društva i privrede u Crnoj Gori.

Analiza troškova i koristi (CBA)

Cost-Benefit Analysis (CBA) studija je zasnovana na šablonu za Broadband CBA analizi koju je razvio Joint Assistance to Support Projects in European Regions (JASPERS), i parametrizovana je na osnovu relevantnih karakteristika Crne Gore (potražnja, ponuda, procjena troškova) neophodnih za ovu studiju dobijenih iz prethodnih izvještaja potprojekta.

Glavni zaključci izvedeni iz Analize su sljedeći:

- Finansijska analiza projekta otkrila je da se postavljanje mreže ne može izvršiti bez doprinosa EU i javnih fondova. Čak i nakon učešća ZIO-a i EBRD-a,

finansijski pokazatelji projekta su negativni, jer su troškovi po prođenom domu i priključenju kuće značajno visoki.

- Ekonomska analiza projekta pokazala je važnost obezbeđivanja pristupa Internet uslugama VHC (Very High Capacity) za rezidencijalne i poslovne korisnike. ERR (Economic Rate of Return) je iznad 5%, a odnos koristi i troškova je iznad 1.
- Čini se da je učešće privatnog sektora u projektnom finansiranju CAPEX-a teško, pošto je indikator FNPV (Kp) (Financial Net Present Value local public capital) negativan za slučajeve u kojima se traži isplata privatnog kredita.
- Među različitim slučajevima finansiranja koji su ispitani u ovom izvještaju, nisu identifikovane značajne razlike ni na finansijskoj ni na ekonomskoj analizi. Male razlike su pomenute na indikatorima FNPV(K) i FRR(K) (Financial Rate of Return).
- Analiza je istraživala uticaj testiranih varijabli (CAPEX, OPEX, Prihodi, Beneficije) na finansijske indikatore FNPV(K) i FRR(K) i ekonomske indikatore ENPV (Economic Net Present Value) & ERR. Ekonomski indikatori ERR i ENPV su značajno osjetljivi na sve testirane varijable. Sa druge strane, izgleda da na finansijske indikatore FNPV(K) i FRR(K) ne utiču značajno varijacije testiranih varijabli.

Primjetan je značajno visok CAPEX, uglavnom zbog 100% pokrivenosti i odabranih bijelih područja i odabranih sivih područja sa glavnim socioekonomskim pokretačima, kao i visoki operativni troškovi - uglavnom zbog troškova održavanja i iznajmljivanja.

Prema preporukama analize, period implementacije VHC mreže biće 5 godina. U prvoj godini očekuje se završetak jezgra mreže. Pokrivenost distributivne mreže će se svake godine povećavati za 20 procentnih poena, tako da će u petoj godini ukupna mreža biti u potpunosti u funkciji. Potrebno je dublje istraživanje postojećih mreža i budućih planova operatora, što bi moglo dovesti do većeg procenta pokrivenosti godišnje i brže implementacije potprojekta.

Postojeća optička mreža prati putanje putne mreže i isti princip će se koristiti za postavljanje budućih puteva kombinacijom državnih i lokalnih puteva do naselja. Postojeće mreže telekom operatora uzete su u obzir ponovnim korišćenjem dijela njihove infrastrukture. Crnogorski telekomunikacioni operatori i dobavljači električne energije su već implementirali dio infrastrukture uglavnom u okosnom dijelu (core dio) mreže. Postojeća optička mreža je dostigla neke od oblasti koje se nedovoljno istražuju, kao što je ilustrovano u izveštaju o procjeni troškova.

Ukupni početni investicioni troškovi (CAPEX) projekta u 2023-2027. godini procijenjeni su na 49,3 miliona eura, od čega su 40,7 miliona eura prihvatljivi troškovi projekta i 8,5 miliona eura neprihvatljivi (PDV). Dodatni CAPEX u godinama 2028-2042 (koji pokriva privatni operator) iznose 3,4 miliona eura i povezani su sa daljim razvojem mreže. Ovaj trošak je kategorisan kao neprihvatljiv i u scenariju broj dva pokriva privatni operator. Dodatni troškovi zamjene u iznosu od 11,8 miliona eura takođe su uključeni u model koji pokriva operator.

Tržište i investicioni modeli (Market Models Report)

Jedan od rezultata projekta je i Tržište i investicioni modeli, kao i Plan strategije nabavki (Market Models and Procurement Plan Report).

Shodno dostavljenom dokumentu od strane eksperata, identifikovana su četiri biznis modela.

Potpuno javna infrastruktura sa eksternim upravljanjem (model 1)

U ovom modelu, država ili drugi organi javne uprave posjeduju i pasivne i aktivne slojeve infrastrukture (ALOM). Stoga bi trebalo da prikupe sredstva za izgradnju, održavanje i dalje širenje mreža. Nedostatak prethodnog iskustva u ovakvim aktivnostima je veoma kritičan u ovom modelu. Potrebna su značajna ulaganja u ime javnog sektora, koji bi trebalo da ispuni finansijske zahtjeve samostalno i da plati naknadu na osnovu troškova Neutralnom administratoru.

Javna pasivna infrastruktura i upravljanje JPP za aktivnu infrastrukturu i upravljanje (model 2)

Glavna karakteristika ovog poslovnog modela je da će aktivnim slojem upravljati i upravljati javno-privatno partnerstvo (JPP). Model „PPP u aktivnom sloju” mogao bi se implementirati u dvije faze. U početku su javne vlasti, koje posjeduju pasivni sloj, odgovorne za projektovanje, izgradnju, održavanje i buduća proširenja mreže.

Tokom ove faze, oni pružaju širokopojasne usluge krajnjim korisnicima i, shodno tome, upravljaju svim nivoima mreže. Glavni nedostatak u takvom poslovnom scenariju često je nedostatak znanja (komercijalne odgovornosti) tako da oni mogu prepustiti ovu operaciju iskusnom trećem operatoru.

Ovaj slučaj bi mogao da se nastavi u zajedničke akcije, na regionalnom ili čak širem nivou, ali o šemi treba pažljivo razgovarati, posebno u pogledu načina na koji će javni organi učestvovati.

Javna pasivna infrastruktura i privatna aktivna infrastruktura i upravljanje (model 3)

Ovaj model karakteriše otvorenost aktivnog sloja za konkurenciju, u smislu da privatne kompanije mogu da zakupe pasivnu infrastrukturu u vlasništvu javnog sektora, investiraju u aktivnu opremu i obezbijede pristup SP ili da same postanu provajderi (ALOM).

Javni sektor opet, zbog nedostatka potrebnog znanja i stručnosti, može povjeriti administraciju iskusnoj neutralnoj, trećoj strani.

JPP za pasivnu i aktivnu infrastrukturu (model 4)

Prema ovom poslovnom modelu, javni i privatni sektor rade zajedno kroz javno-privatno partnerstvo (JPP), upravljajući i pasivnim i aktivnim slojem (ALOM). U slučaju zajedničkih akcija, sve uključene opštine zajednički odlučuju za svoje privatne saradnike koji će učestvovati u JPP. Oni mogu doći iz različitih oblasti poslovanja kao što su građevinarstvo, menadžment, konsalting, oglašavanje itd.

Međutim, javni sektor ostaje zakonski vlasnik početne infrastrukture, čije korišćenje se prenosi na JPP. U ovom modelu, opštine učestvuju u JPP koje administrira i pasivni i aktivni sloj. JPP preuzima odgovornost za upravljanje infrastrukturom i transakcije sa SP na transparentnoj osnovi, dok šeme cijena treba da budu jasno dogovorene. Odgovornosti su jasno razdvojene tako da u budućnosti nema operativnih praznina.

JPP u pasivnom aktivnom poslovnom modelu uključujući privatni DBO model je najpovoljniji model za takve mreže koje nude nisku složenost. U slučaju da je većina finansiranih područja u manje razvijenim regijama, ovaj model će osigurati nizak rizik i potrebna ulaganja, nizak nivo odgovornosti u ime Vlade i veći nivo konkurencije i kraće vrijeme implementacije. Nadalje, ovaj model ima prednost što uključuje privatne kompanije sa adekvatnim znanjem i iskustvom.

Na osnovu rezultata troškova, predloženi su sljedeći indikativni planovi strategije nabavki uzimajući u obzir potrebu za stvaranjem uravnoteženih i „ravnopravnih“ zona intervencije za ponuđače.

- Jedan korisnik – jedan projekat – jedna faza nabavke;
- Jedan korisnik – više potprojekata – jedna faza nabavke;
- Jedan korisnik – više potprojekata – više faza nabavke; i
- Više korisnika – Više potprojekata – Više faza nabavke.

Što se tiče predloženih opcija nabavke, čini se da je Opcija 4 prilično izazovna i složena jer su potrebne ekstremne aktivnosti koordinacije i kapacitet lokalnih vlasti. Opcija 1 je najbrža opcija među ostalima, ali guši konkurenciju između operatora jer će postojati samo jedan koji će postaviti mrežu u svim regijama. Čini se da je **druga opcija najpogodnija, s obzirom na činjenicu da će se projekat realizovati u partijama, ali u jednoj fazi pošto je zemlja mala i jedna faza je dovoljna da pokrije fazu nabavke.**

Konačno, dat je detaljan Gantov dijagram za plan strategije nabavki uzimajući u obzir sve moguće radnje i kašnjenja koja se očekuju u fazi nabavke, ali u okviru strogog konteksta upravljanja i prateći sve zakonske obaveze i vremenska ograničenja. Navedeni dijagram je dio priloženog dokumenta.

Tokom 2021.godine formirana je Međusektorska Radna grupa za Digitalnu infrastrukturu, čiji član je predstavnik Ministarstva ekonomskog razvoja. U tom smislu, Ministarstvo je početkom decembra 2021. godine ponovo kandidovalo projekat “Razvoj infrastrukture za širokopojasni pristup internet” za Jedinственu listu prioriternih infrastrukturnih projekata u dijelu oblasti Digitalna infrastruktura.

Takođe, Ministarstvo ekonomskog razvoja dalo je odobrenje na završne izvještaje za Grant WB21-MNE-DII-01, čime se ovaj projekat zvanično završava do kraja ove godine.

Nakon uvrštavanja projekta na Jedinственu listu prioritетnih infrastrukturnih projekata, uslijediće planiranje nove tehničke podrške za ovaj projekat, koja će se odnositi na izradu Idejnog projekta (konceptualni dizajn) i Studiju procjene uticaja na životnu sredinu.